

Grand Maître. 4. Vénérable. ASSEMBLÉE DE NOUVEAUX FRANCS-MAÇONS, 7. l'Architecte. 10. un Médecin.
Les Surveillants. 5. Le Secrétaire. Pour la Réception des Apprentis. 8. Le frère terrible. 11. un Financier.
Récepteur. 6. Le Théoricien. et Compagnons. 9. Un Procureur. 12. un abbé.
Dédié au très fidèle, très sincère et très vertueux frère
Profière Léonard Gabanon, ducur du Catéchisme des Francs Maçons.

Parodie op de maçonnieke ceremonies en gebruiken (Un siècle de Franc-Maçonnerie dans nos régions 1740-1840, CGER, 1983)

Politieke tendensen binnen de vrijmetselarij tot de Eerste Wereldoorlog

---

An Macharis, licentiate Geschiedenis VUB, consulent-stafmedewerker UVV

De vrijmetselarij spreekt nog steeds tot de verbeelding. Vanaf haar oorsprong werden immers zowel de organisatie als de leden gemystificeerd. Doorheen de geschiedenis werden zij dan ook op vele verschillende manieren voorgesteld: als handlangers van de duivel, kindermoordenaars of als vredelievende sociale club, . . .

Ook vandaag bestaan er nog heel wat onzekerheden over de rol van de vrijmetselarij in de samenleving. Zeker in België, waar de geschiedenis gedomineerd werd door de levensbeschouwelijke maatschappelijke breuklijn, stelt zich de vraag naar de politieke impact van de vrijmetselarij. De invloed van de Belgische maçonnerie op het 19e-eeuwse moderniseringsproces en de politieke en sociale context, is ontegensprekelijk van essentieel belang geweest. Dit artikel tracht een tipje van de mysterieuze sluier op te lichten door op zoek te gaan naar politieke tendensen binnen de Belgische vrijmetselarij van bij het ontstaan tot de Eerste Wereldoorlog.

In een eerste deel zal ik in abstracte termen het element 'politiek' binnen de vrijmetselarij als organisatie en in haar relatie met de buitenwereld, situeren. Dit is nodig om de impact van de politieke factor in een juiste context te plaatsen. Het laat tevens toe het empirisch materiaal te benaderen vanuit verschillende en vernieuwende invalshoeken zonder te vervallen in pure feitenreconstructie.

Het belang van de politieke factor binnen de maçonnerie

Een belangrijke factor in de interactie met de buitenwereld is de politieke activiteit binnen de vrijmetselarij. Deze bepaalt grotendeels de aard van de relatie tussen de maçonnieke en de profane wereld. Een relatie die gevormd werd onder invloed van de maatschappelijke tendensen en aldus een grote globale verscheidenheid

kent. De politieke activiteit van de vrijmetselarij bevindt zich dan ook op een glijdende schaal, gaande van totale inactiviteit tot politieke drukingsgroep.

Belangrijk hierbij is het maçonniek beginsel dat religieuze en politieke discussies verbiedt.

Hoewel reeds verdwenen in bepaalde takken van de vrijmetselarij, houdt dit verbod ook vandaag nog stand in andere delen ervan. Niettegenstaande of juist omwille van dit beginsel is er steeds een dubbelzinnige verhouding ge-

weest tussen de vrijmetselarij en de buitenwereld, en meer bepaald het nationale politieke gezag daarin. Immers, juist het ontstaan en de creatie van een burgerlijke vereniging met een eigen morele invulling en constitutie is reeds de uitdrukking van een moreel oordeel ten opzichte van de profane wereld en het gezag. Eenzelfde redenering kan doorgetrokken worden in verband met de zuiver politieke component. De loges creëren immers een eigen waarden- en normensysteem naast het bestaande profane politieke bestel en hullen zich daarbij wel in een waas van morele onschuld en politieke afwezigheid, maar juist de ontkenning van de politieke profane situatie door de interne morele positie onthult reeds het bestaan van een indirecte politieke tendens binnen de loges. Doch de politieke consequenties van de morele werkzaamheden of de indirecte politieke activiteit blijft grotendeels verborgen door middel van de geheimhouding. Dit geldt zowel in relatie tot de buitenwereld als intern. Aangezien er geen politieke of religieuze aanlegenheden mochten/mogen besproken worden, speelde/speelt de interne communicatie over deze aangelegenheden zich immers af op het niveau van het persoonlijk netwerk van relaties en dus tussen verschillende individuen of kleine groepjes. Hierdoor kunnen binnen de vrijmetselarij zekere 'kringen' worden gevormd. De overgrote meerderheid van de vrijmetselaars werd/wordt daar echter niet bij betrokken.

De politieke activiteit wordt dan ook ondergeschikt gemaakt aan of helemaal verbannen ten voordele van een morele superioriteit. Doch ook dit zorgt voor dubbelzinnigheid in de relatie vrijmetselarij - profane wereld, daar beide aspecten - politieke en morale - soms moeilijk van elkaar te scheiden zijn en zelfs in elkaars verlengde liggen.

Of zoals Koselleck de verhouding tussen beide

uitdrukt "[...] *cette opposition est politique, même si et précisément si le but est uniquement moral.*"

De interne politieke activiteit van de loges is dan ook meestal van indirecte aard en speelt zich af tussen individuen. Niettegenstaande dat waren er momenten in de geschiedenis dat de vrijmetselarij zich trachtte te profileren als politiek georganiseerde drukingsgroep. Dit zal steeds gebeuren wanneer er een grote eensgezindheid is onder de leden. Iedere democratische vereniging en structuur zal zich immers plooiën naar de wensen van de meerderheid. Deze eensgezindheid heeft twee oorzaken: wanneer een sterke morele figuur de leiding heeft en wanneer de leden eenzelfde sociale, economische en politieke achtergrond hebben (afhankelijk van het onderwerp van de eensgezindheid). Onnodig te zeggen dat hier de sociabiliteitsvoorwaarde van de rekrutering een belangrijke rol speelt. Meestal is het een combinatie van beide factoren. Doch juist door de interne morele en organisatorische structuur van de vrijmetselarij waren deze georganiseerde pogingen inzake politieke interventie tot mislukken gedoemd.

De vrijmetselarij in onze gewesten vóór de onafhankelijkheid: de Oostenrijkse periode

De verschillende overheersers hebben het uitzicht van de Belgische vrijmetselarij tot op vandaag bepaald. De speculatieve vrijmetselarij ontstond in de 18e eeuw onder het Oostenrijks gezag. Over de precieze datum van de eerste loge zijn de bronnen niet duidelijk maar het is niet onwaarschijnlijk dat de Hollandse en Britse soldaten die hier gelegerd waren in de periode 1720-1730 in het kader van het Barrière-traktaat, de eerste loges hebben opgericht. In

hun land was de vrijmetselarij in deze periode immers reeds een populaire vorm van socialisering, ook onder de militairen.

Na 1740, onder Maria-Theresia, kwam er in ieder geval een expansie van de vrijmetselarij in onze gewesten. Net zoals in onze buurlanden was er de invloed van de Verlichtingsideeën. De burgerlijke overheid onder het gouverneurschap van Karel van Lorreinen, stelde zich zeer tolerant op. Hij was immers zelf een vrijmetselaar met vele connecties in het milieu.

Aldus trad er een grote differentiatie op in het maçonnieke aanbod: militaire, burgerlijke en adoptieloges, welig tierende vormen van hogere graden, ... met als enige gemeenschappelijke factor de elitaire samenstelling. Alle werden bevolkt door zowel landgenoten als buitenlanders uit de adellijke of burgerlijke hoge klassen. Ook militairen en geestelijken maakten er deel van uit.

De vrijmetselarij in onze gewesten bleef steeds trouw aan het heersende gezag en liet dit ook openlijk merken. De maçonnieke wereld was in de beginperiode niet gestructureerd. Er was geen overkoepelende obediëntie zodat de loges grotendeels autonoom optraden. Ze zochten wel naar allianties met buitenlandse obediënties, maar ook dit was zeer divers.

Onder Jozef II werd de vrijmetselarij een deel van het politiek instrumentarium dat gekenmerkt was door regularisering en centralisering. Een efficiëntere controle in de verschillende provincies was het doel. Daartoe dienden maatregelen genomen te worden met betrekking tot de coördinatie in een zeer gedifferentieerd maçonniek veld.

Een eerste edict uit 1781, dat weliswaar niet rechtstreeks betrekking had op de maçonnerie, hield in dat religieuze orden niet afhankelijk mochten zijn van een buitenlandse autoriteit, wat de banden met de buitenlandse obediënties al bemoeilijkte. De behoefte aan een

eigen structurering werd groter. De vrijmetselarij moest een georganiseerd en autonoom geheel worden, beperkt tot de eerste drie symbolische graden. In functie van deze visie werd de Loge van Wenen dan ook een nationale grootloge waaronder alle provinciale loges ressorteerden. De structurering was een feit en het apparaat kwam onder leiding van Baron Von Seckendorf.

Een edict uit 1785 leidde tot een nog verdere regularisering van de structuur en de inhoud van de maçonnerie. Zo mochten er nog slechts drie loges werkzaam zijn in elke hoofdstad van een provincie; deze loges moesten zich bezighouden met liefdadigheid en volksonderwijs. Voor de Oostenrijkse Nederlanden konden nog slechts drie loges blijven bestaan te Brussel. De ledenlijsten, de tijdstippen van bijeenkomsten en adressen moesten bovendien bekend gemaakt worden aan de hoofdofficier van justitie en de stadspolitie. Zodoende ging ook de geheimhouding verloren. In ruil bood Jozef II geldelijke steun en bescherming.

Door deze maatregel werd de vrijmetselarij een onderdeel van het staatsapparaat. Politieke en maçonnieke sfeer overlaptten elkaar grotendeels. De vrijmetselarij werd een instrument die de contouren van de samenleving kon transformeren naargelang de noden van het centraal gezag. Ze hielp mee de uitvoering van de edicten te realiseren en was trouw aan het centrale gezag. Dit was uiteraard ook een kwestie van overleven en van het voortbestaan van de orde verzekeren. Vele loges gingen echter clandestien door of staakten hun activiteiten. De samenstelling van de werkende loges bleef elitair, met een toenemende aristocratische invloed. Ook steeg het aantal lokale magistraten, te verklaren door het politieke doel van de vrijmetselarij, wat uiteraard samenhang met prestige en gunstige carrière-invloeden.

De Franse periode

Weer zou de vrijmetselarij in onze gewesten zich aanpassen aan de nieuwe gezagdragers. De Brabantse Omwenteling bracht geen fundamentele wijzigingen aan in de structuur ervan en met de dood van Jozef II belandde ze in een crisissituatie veroorzaakt door de holle structuur en de interne opsplitsing. De behoudsgezinde vrijmetselaars stonden tegenover hun keizersgezinde broeders. In de jaren van de overgang naar het Franse regime werd door Brussel een windhaanpolitiek gevolgd waarbij steeds de trouw aan het heersende gezag benadrukt werd. In de Franse periode werd de maçonnieke crisis overwonnen omdat de legers vele vrijmetselaars telden en nieuwe loges stichtten, zoals de Brusselse loge 'Les Amis Philanthropes', opgericht in 1798 door Franse militairen. Het maçonnieke leven op ons grondgebied onderging dan ook eenzelfde evolutie als de Franse vrijmetselarij: het werd ingeschakeld in de politiek van Napoleon en kwam onder toezicht te staan van de 'Grand Orient de France'. In ruil verleende Napoleon bescherming. Wat betreft de sociale samenstelling was er in de loges wel een zekere democratiseringstendens waarbij het aandeel van de burgerij gevoelig steeg. Niettegenstaande dat waren de adel en de hoge militairen nog prominent aanwezig. Er waren weinig structurele wijzigingen. De maçonnerie was echter door haar maatschappelijke positie uitgegroeid tot een carrière-instrument met als belangrijkste pijler de socialisering. Inwijdingen, administratie, liefdadigheid en banketten vormden de hoofdbezigheden. Politieke en religieuze vraagstukken kwamen bijna niet aan bod. Wat het religieuze betreft kreeg de vrijmetselarij steeds meer een deïstische invulling tengevolge van de meer wereldlijke samenstelling. De meeste vrijmetselaars waren niettemin rooms-katholiek on-

danks de laïciserende tendensen in Frankrijk. Deze zullen echter pas na de onafhankelijkheid een belangrijke invloed hebben op de vrijmetselarij. Er was toen nog geen sprake van een vijandelijke houding tegenover de Kerk, hoewel deze de vrijmetselarij reeds viseerde. De loges telden dan ook steeds minder geestelijken in hun rangen.

Het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden

Onder de Hollandse overheersing paste de vrijmetselarij in de Zuidelijke Nederlanden zich gewillig aan. De Noord-Nederlandse loges waren er steeds in geslaagd hun zelfstandigheid te bewaren en kwamen aldus nooit onder de invloed van de 'Grand Orient de France'. Zij bevestigden dan ook onmiddellijk hun loyaliteit ten aanzien van de nieuwe monarchie. De verlichte despoot Willem I schakelde de vrijmetselarij in als politiek instrument en hulpmiddel ter consolidatie van zijn macht. In de Zuidelijke Nederlanden waren nog heel wat loges administratief en qua sociale samenstelling verbonden met de 'Grand Orient de France'. Deze administratieve band werd door Willem I verbroken, alle loges kwamen onder het gezag van het Grootoosten der Nederlanden, een beleidsdaad die meteen een einde maakte aan de aspiraties van de zuidelijke loges om een onafhankelijke obediëntie op te richten. Een toegeving was de administratieve scheiding met als gevolg een grote mate van autonomie binnen de noordelijke en de zuidelijke vleugel van de obediëntie. Willem I trachtte ook in te grijpen in de sociaal-politieke samenstelling van de loges in functie van zijn laïciserende politiek. Zo vond hij de zuidelijke loges te katholiek en te sterk vasthoudend aan de Franse invloed. De vrijmetselarij moest net als de samenleving op een rationele en meer vrijzinnige ba-

sis functioneren. Hiertoe plaatste hij anti-klerikale vertrouwelingen aan het hoofd van verschillende loges. De trend van het dalend aantal geestelijken zette zich door, enerzijds door de laïciserende politiek van Willem I en anderzijds door de steeds scherpere katholieke veroordelingen. De sociaal-economische rekruteringsfactoren bleven dezelfde met als essentieel kenmerk het elitarisme.

Een toenemende differentiatie was het gevolg: katholieken ten aanzien van niet-katholieken en anti-klerikalen, liberalen ten aanzien van ancien régime-aanhangers, koningsgezinden ten aanzien van republikeinen, Fransgezinden ten aanzien van Orangisten en voorstanders van onafhankelijkheid. Dit veroorzaakte toenemende spanningen die parallel liepen met de spanningen tussen het noordelijk en het zuidelijk landsgedeelte.

De onafhankelijkheid: het begin van de politisering van de Belgische vrijmetselarij

De vrijmetselarij werd dus al vrij vroeg ingeschakeld in het staatsbestel. De interne maçonnieke politisering ving echter aan met de oprichting van de Belgische Staat. Vooral de Brusselse loges en individuele vrijmetselaars namen actief deel aan de opstelling van de liberale grondwet. Zo bestond het Nationaal Congres voor ongeveer één derde uit vrijmetselaars. In deze beginfase verliep de maçonnieke politisering op het niveau van de oude standen van het ancien régime, zijnde vorst, adel en clerus. Een nieuw elan stond dus aanvankelijk niet garant voor een progressieve invulling. Parallel met de oprichting van het koninkrijk België werd in 1833 het Grootoosten van België opgericht. Dit overkoepelende orgaan of obediëntie groepeerde zo'n een tiental lokale

werkplaatsen of loges. Doch de organisatie werd aanvankelijk gekenmerkt door interne tegenstellingen, uitdovingen van ateliers en vele uitredingen. De maçonnerie in België was duidelijk op zoek naar haar maatschappelijke plaats en houding in het nieuwe Belgische bestel. Het Grootoosten wenste aanvankelijk een neutrale houding aan te nemen, geconcretiseerd en vastgelegd in de statuten. Zo stelde het artikel 135, in navolging van de Constituties van Anderson, dat er geen politieke of religieuze onderwerpen mochten behandeld worden in de loges. Bovendien werd er gewerkt ter ere van de Opperbouwmeester van het Heelal, welke de personificatie van een godheid was en werd de religieuze tolerantie met prioriteit voor het moraliteitsbeginsel gehuldigd.

Niettegenstaande deze principiële opstelling werd de neutrale houding naar het einde van de jaren '30 ondermijnd door de omstandigheden. De relatie met de katholieke overheden werd steeds grimmiger en nam reeds een vijandige vorm aan. Op zuiver religieus vlak aanvaardde de Katholieke Kerk het oecumenisch beginsel niet. Belangrijker echter waren de gebeurtenissen op wereldlijk vlak: de scheiding tussen katholieken en liberalen werd steeds duidelijker, ondanks het voortbestaan van het unionisme. De maçonnerie zelf had tegen de katholieke schenen geschopt door de oprichting van de 'Université Libre de Bruxelles' (ULB) als tegengewicht voor de katholieke universiteit te Mechelen. Ze profileerde zich naar de katholieke wereld toe als een vereniging die een tegengewicht kon vormen en dus een bedreiging was voor de machtspositie van de katholieke overheden, een machtspositie die opnieuw moest opgebouwd worden nadat ze onder het Franse en Hollandse regime, waarbinnen de vrijmetselarij een belangrijk orgaan vormde, was verloren gegaan.

De veroordeling van de - in Frankrijk en in het zuiden van Europa - reeds populaire vrijmetselarij liet dan ook niet lang op zich wachten. Een herderlijke brief werd op 28 december 1837 openbaar gemaakt en op alle kansels voorgelezen. Hij stelde dat alle pauselijke veroordelingen ook op de Belgische vrijmetselarij van toepassing waren en hield de excommunicatie in van alle vrijmetselaars.

De stellingen die het verdere verloop van de politieke gebeurtenissen in de 19e eeuw zouden gaan beheersen, werden door beide partijen definitief ingenomen. De vrijmetselarij evolueerde steeds meer in een anti-klerikale, maar daarom nog geen anti-religieuze richting. De veroordeling had voor gevolg dat geestelijken en ook steeds meer katholieken, vooral dan praktiserende katholieken, de vrijmetselarij verlieten. In hun plaats kwam een nieuwe lichter liberaler bourgeois die de scheiding tussen Kerk en Staat op alle terreinen, dus ook in de praktijk, wensten te realiseren. Uiteindelijk resulteerde dit in een expansie van de vrijmetselarij die zich uitdrukte in een verhoging van zowel het aantal leden als van het aantal loges. Hoewel de katholieke veroordeling een nieuwe opdoffer betekende voor de vrijmetselarij en haar legitieme positie in de samenleving, betekende ze ook een nieuwe stap in de richting van de politisering. Enerzijds was de sociale samenstelling van de loges meer bevorderlijk voor een verdere politisering, de meest conservatieve elementen waren immers verdwenen. Het overgebleven en nieuwe bourgeoispubliek identificeerde zich voornamelijk met het liberale gedachtegoed. Anderzijds, indien de vrijmetselarij met de katholieken wenste te concurreren, moest zij hen ook bekampen op het politieke en dus op het electorale terrein. Steeds meer loges namen dan ook politieke activiteiten in hun programma op. In de prak-

tijk betekende dit dat zij veelal een regelende rol op zich namen met betrekking tot de lokale verkiezingen. Zij traden op als kiesvereniging of als voorlopers ervan.

Een definitieve politisering onder invloed van Pierre-Théodore Verhaegen

Spilfiguur en grote bezieler van het politiseringsproces in de jaren '40 en '50 van de 19e eeuw was Pierre-Théodore Verhaegen van 'Les Amis Philanthropes'. Hij kneedde de maçonnerie vanuit een maatschappelijk-politiek perspectief en stond grotendeels in voor de verdere ontwikkeling van het politiseringsproces. Tevens zou hij de brugfiguur vormen tussen de maçonnieke en de profane wereld.

Een eerste bewuste stap op de politieke weg werd gezet met de oprichting van de ULB in 1834. Dit was het resultaat van een samenwerking tussen August Baron en Verhaegen. Voor de praktische uitvoering van het plan schakelden zij de loge 'Les Amis Philanthropes' en het Grootoosten in. De oprichting van de ULB stelde het anti-klerikale deel van ons land in staat eveneens een elite op te leiden waaruit toekomstige politieke leiders werden gerekruteerd. Verhaegen stelde zich niet tevreden met de tot dan toe gangbare lokale en vaak ook individuele politieke initiatieven binnen de context van de vrijmetselarij. Hij wenste de vrijmetselarij als politiek orgaan ook nationaal in te schakelen. Daartoe ontwierp hij een heus politiseringsplan dat uit twee complementaire luiken bestond. Enerzijds was er de politisering van de loges om ze actief te kunnen inschakelen bij de verkiezingen. Daartoe moest in iedere loge een verkiezingscomité worden opgericht dat per lokaliteit in verschillende afdelingen moest kunnen opgedeeld worden. De kandidaten

Bij de honderdste verjaardag van de ULB werd door de loge een speciale medaille uitgereikt aan de universiteit (M. Vancraenbroeck, Mémoire de Métal, 1999)

moesten door de loge gekozen worden en dit bij meerderheid van de aanwezige leden. Anderzijds behelsde het plan de oprichting van een profane kiesvereniging die moest instaan voor de profane profilering van de vrijmetselarij vanuit een politieke dimensie. In 1841 ontstond de liberale kiesvereniging 'L'Alliance' als voorloper van de Liberale Partij. Van dan af oriënteerde de vrijmetselarij zich definitief in functie van de politieke strijd tegen de Katholieke Partij en dit vanuit een ideologische onderbouw. In een latere fase bewerkstelligde zij eveneens de schrapping uit de statuten van het artikel 135 dat politieke actie verbood.

De interne gevolgen van de nieuwe politieke gedragslijn

De ingeslagen politieke weg van het Grootosten en zijn loges, die door de afschaffing van artikel 135 bijna officieel bezegeld werd, was tegelijk ook de bevestiging van de nieuwe politieke gedragslijn. Dit liep uiteraard niet altijd van een leien dakje. Intern waren er heel wat strubbelingen tussen de voorstanders van een traditionele koers en de vernieuwers die de loges zagen als politieke clubs. Algemeen kan men stellen dat de traditionalisten de nieuwe

wending moeilijk konden aanvaarden; vele individuen maar ook volledige loges zochten dan ook aansluiting bij de 'Suprême Conseil' of doofden gewoon uit.

Door het verdwijnen van de traditionalisten was er aanvankelijk wel een grotere eenheid onder de vernieuwers hoewel zij nog steeds verdeeld waren in progressieven, gematigden en doctrinair met als bindmiddel het anti-klerikalisme. Doch deze verdeeldheid had aanvankelijk vooral betrekking op de politieke opvattingen en activiteiten; en was nog geen belemmering voor de maçonnieke werkzaamheden.

De politisering maakte de organisatie en haar leden echter uiterst kwetsbaar. De geheimhouding werd gedeeltelijk verlaten, waardoor ook deze beschermingsfactor gedeeltelijk wegviel. Dit, gecombineerd met de politieke activiteit, maakte van de maçonnerie een gemakkelijk mikpunt voor aanvallen van buitenaf. Ook intern werd ze kwetsbaarder, daar het gedragsparadigma niet veranderde en de loges een nieuw evenwicht moesten vinden tussen enerzijds het optreden als politieke drukkingsgroep en anderzijds de interne werkzaamheden of/ en tussen de oude, traditionele en de nieuwe werkzaamheden; twee polen die bovendien bestonden uit een politieke, sociale en economische component. Een gedragsparadigma dat

*Théodore Verhaegen slaagde erin de Brusselse loges warm te maken voor een
vereniging van liberale krachten waaruit in 1846 de Liberale Partij ontstond
(Un siècle de Franc-Maçonnerie dans nos régions 1740-1840, CGER, 1983)*

besloten ligt in de maçonnieke statuten: "*Les Maçons [...] sont obligés de favoriser le bien, d'empêcher le mal, d'exercer la bienfaisance dans le sens le plus étendu du mot et de se rendre utiles à la chose publique*". Dit maçonnieke beginsel zet de vrijmetselaar immers aan tot actie, doch laat de inhoudelijke invulling ervan volledig over aan het individu. Het beginsel is dus vatbaar voor interpretatie, zeker wat betreft politieke actie. De reeds bestaande interne differentiëring zou hierdoor in de volgende decennia enkel nog toenemen.

De vrijmetselarij als drukingsgroep in de Belgische samenleving, tweede helft 19e eeuw tot 1914

De loges werden na de afschaffing van artikel 135 getransformeerd in politieke clubs. Zelfs de traditionele leden, die toch nog remmingen trachtten in te bouwen, werden overspoeld door een politieke zondvloed. Deze atmosfeer verdroog vaak de sereniteit waardoor het wezen van de vrijmetselarij enigszins werd aangetast. De voorstanders van een terugkeer naar een maçonnieke arbeid en cultuur, gebaseerd op het traditionele a-politieke uitgangspunt, zullen in de tweede helft van de 19e eeuw steeds meer op de voorgrond treden.

Niettemin werd de ingeslagen progressieve weg vrijwel unaniem bewandeld, ook al door de toenemende klerikale aanvallen. Het derde kwart van de 19e eeuw vormde dan ook het hoogtepunt in de politiseringsfase van de vrijmetselarij. Alle onderwerpen van toezpraken, discussies en andere vormen van arbeid leunden aan bij de politieke strijd om de verhouding tussen liberalen en katholieken te wijzigen. De onderwerpen hadden alle betrekking op drie centrale actoren uit de samenleving: de sociale

kwestie, het onderwijs en het anti-klerikalisme. In deze periode veranderde ook de relatie met de profane wereld. De wisselwerking tussen beide werd steeds groter. Alle structurele, inhoudelijke maçonnieke veranderingen en de interne arbeid dienden immers vertaald te worden in de profane wereld. Ook dit proces kende reeds een aanvang onder Verhaegen maar, wat betreft de politisering, kwam het pas tot volle bloei in de tweede helft van de 19e eeuw. De vertaling naar de buitenwereld toe verliep via verschillende organisaties met als belangrijkste uiteraard de politieke partijen.

De relatie met de Liberale Partij

Het ontstaan van de Liberale Partij, met als voorloper de kiesvereniging 'L'Alliance', was een zuiver maçonnieke aangelegenheid uitgaande van Théodore Verhaegen en zijn loge 'Les Amis Philanthropes'. Hij slaagde er bovendien in om de andere Brusselse loges warm te maken voor een vereniging van liberale krachten waaruit dan in 1846 de Liberale Partij ontstond. Aan het hoofd stond Eugène Defacqz, medestander van Verhaegen en grootmeester bij een andere Brusselse loge, namelijk 'Les Amis du Progrès'.

Er werden in de Liberale Partij ook profanen toegelaten, maar ze werden eerst grondig geselecteerd. Zo moesten zij bij unanieme stemming door de administratieve commissie, exclusief bestaande uit vrijmetselaars, toegelaten worden. Jaarlijks moesten zij twaalf frank lidgeld betalen; zodoende rekruteerde men in dezelfde sociale lagen als de vrijmetselarij, zijnde de hogere klassen. De belangrijkste karakteristiek van deze sociale rekrutering was dat de geselecteerden behoorden tot de politiek actieven. Met andere woorden, de leden voldeden aan

de cijnsvoorwaarden waardoor ze stemrecht hadden en dus een politiek gewicht in de schaal konden werpen. Aanvankelijk bestond het grootste gedeelte van het ledenbestand dan ook uit vrijmetselaars, en de liberale organen werden op hun beurt steeds meer een rekruteringsvijver voor de vrijmetselarij. De kandidaten die uiteindelijk op de kiezerslijsten terechtkwamen, waren uitsluitend vrijmetselaars. In de beginperiode was er dus een algehele synonomie tussen de vrijmetselarij en de Liberale Partij die tevens, als een profane onderafdeling van de vrijmetselarij, de toegangspoort vormde tot de profane wereld. Vrijmetselaars konden zich op directe wijze mengen in de verkiezingsstrijd en tegelijkertijd toch gebruik maken van de mogelijkheden die het maçonnieke netwerk bood. De Liberale Partij was aldus een door de maçonnerie gecreëerd politiek instrument waarvan zij de activiteit en de richting bepaalde.

De verdeeldheid tussen de verschillende strekkingen, veroorzaakt door zowel politieke als maçonnieke tegenstellingen, sloeg echter al vlug toe. Dit verzwakte nog meer de positie van de toch al organisatorisch zwakke Liberale Partij. Deze twee factoren zouden de partij gedurende de 19e eeuw parten blijven spelen waardoor uiteindelijk de leidende rol terug naar de katholieken ging.

In de tweede helft van de 19e eeuw trad er een steeds toenemende differentiëring op tussen de vrijmetselarij en de Liberale Partij. De hoofdoorzaak was uiteraard de verdeeldheid binnen de partij die zich eveneens weerspiegelde binnen de vrijmetselarij. Immers ook in de vrijmetselarij waren alle verschillende strekkingen uit de liberaal politieke wereld aanwezig. Daardoor bestond er geen interne eensgezindheid meer over de rol die de vrijmetselarij diende te spelen. De vernieuwers wensten uiteraard aan de leiding te blijven daar dit een kanaal tot exteriorisatie was. De traditionalisten wensten de

band enkel nog theoretisch te behouden waarbij de maçonnerie optrad als denktank van het liberale ideeëngoed. De breuk kwam er voornamelijk na de verkiezingsnederlaag van 1884, waarna zowel de liberale als de maçonnieke polarisatie een hoogtepunt kende.

De differentiatie ten aanzien van de Liberale Partij werd uiteraard vaak gemaskeerd door perioden van succes, wanneer ook de interne polarisatie naar de achtergrond verdween. Zo beschouwde de vrijmetselarij zich onmiddellijk na het convent in 1891 opnieuw als de enige en onbetwiste leider van de Liberale Partij. Algemeen kan men stellen dat in de loop van de 19e eeuw en tot aan WO I de Belgische vrijmetselarij zich uitsluitend identificeerde met de Liberale Partij.

De relatie met de socialistische beweging en de BWP

Reeds van bij haar ontstaan flirtte de socialistische beweging met de vrijmetselarij en omgekeerd. Binnen de vrijmetselarij kwam dit onder meer tot uiting in de aard van de werkzaamheden. Zo legde het Grootoosten in 1873 als algemeen werkthema de sociale kwestie op. Dit leidde tot heel wat vaak theoretische initiatieven, geïnspireerd op de toenmalige socialistische werkinstrumenten zoals coöperatieven, grootkeukens en andere.

Die aantrekkingskracht had niet alleen te maken met de morele doelstellingen van de vrijmetselarij, maar had eveneens structureel-organisatorische grondslagen. Enerzijds paste het socialisme als ideaal perfect bij de maçonnieke principes. Beide bewegingen baseerden zich immers op het positivisme en het geloof in de vooruitgang. In deze beginfase was er bovendien geen strikte scheiding tussen het socialisme en de liberaal-progressieve ideeën; zij lagen

in elkaars verlengde. Vele latere socialisten werden in deze tijdgeest opgevoed, waardoor de maçonnerie een logische stap was en zeker geen tegenstrijdigheid.

Anderzijds was er ook nog de evolutie binnen de vrijmetselarij in de benadering van het sociale vraagstuk: van zuiver paternalistisch naar meer emancipatorisch. Deze evolutie werd uiteraard in de hand gewerkt door de opkomst van de socialistische beweging en zorgde ook voor een toenemende aantrekkingskracht tussen beide bewegingen. Bovendien zat de schrik voor revolutie er nog goed in na de opstand in 1848 en de mislukte Parijse Commune.

De ideologische grondslag zou echter al gauw plaats maken voor een zuiver politieke, pragmatische benadering. Hoewel er geen interne eensgezindheid was, zagen sommige vrijmetselaars vanaf de jaren '80 in dat arbeiders ook politiek moesten gerecupereerd worden wilden ze zelf een plaats op het politieke toneel blijven bekleden; een inzicht dat nog versterkt werd door de manifestaties op straat. Zodoende werden de vrijmetselarij en de socialistische beweging tegelijk bondgenoten en concurrenten. Toen de Belgische Werklieden Partij (BWP) werd opgericht begreep de Liberale Partij dat ze de socialisten niet meer kon recuperen en de strijd om de arbeiders kon beginnen. Dit drong echter slechts bij enkele fracties van de Liberale Partij door. Andere beschouwden de BWP als een revolutionaire en bijgevolg vijandige partij. Nog andere zagen in dat er een samenwerking met de socialisten moest te komen tegen de katholieke vijand. Deze laatste strekking zou tot ongeveer de eeuwwisseling overheersen en het voornaamste bindmiddel tussen de socialisten en de maçonnerie werd uiteraard het anti-klerikalisme. Doch het socialisme wenste vooral actie en vond die eerder in de vrijdenkerskringen dan in de maçonnerie.

Socialistisch geïnspireerden zullen dan ook geen grote rol spelen binnen de maçonnerie in deze periode. Er waren wel enkele socialistische voormannen lid van de vrijmetselarij, zoals de patron Emile Vandervelde en Camille Huysmans. In de geraadpleegde bronnen werd echter geen enkel bewijs gevonden dat zij de vrijmetselarij trachtten in te schakelen in hun politieke strijd.

Aanvankelijk was er een grote eensgezindheid tussen de BWP en de vrijmetselarij, die immers de eis voor algemeen stemrecht ondersteunde. Doch toen de vrijmetselaars zich tevreden stelden met het algemeen meervoudig stemrecht en de socialisten parlementair doorbraken ten nadele van de liberalen, ontstond er een toenemende discrepantie tussen beiden. Eerst werd dit gecompenseerd door de electorale anti-klerikale allianties waarin plaatselijke loges of vrijmetselaars vaak een rol speelden, doch ook daaraan kwam een einde. Na de eeuwwisseling werd de BWP immers door de bourgeoisie schaakmat gezet met behulp van de invoering van het principe van de evenredige vertegenwoordiging.

Deze discrepantie was uiteraard niet enkel op politiek vlak waar te nemen, ook de verschillen in de sociale samenstelling speelden vóór WO I nog een belangrijke rol. Hoewel de BWP vaak burgerlijke leiders had, werd zij toch de partij van de arbeiders, terwijl de vrijmetselarij een bourgeoisorganisatie bleef die, op enkele uitzonderingen na, geen behoefte voelde zich te associëren met de arbeidersklasse. De proletarische organisatie ageerde aldus naast de burgerlijke organisatie op het moment dat het bindmiddel van het anti-klerikalisme niet meer voldoende was.

Le Tirailleur

Les lettres et communications :
adresser rue d'Assaut, n° 9,
Bruxelles.

PARAISANT LE DIMANCHE
PRIX DE L'ABONNEMENT : TROIS FRANCS PAR AN
ON S'ABONNE DANS TOUTS LES BUREAUX DE POSTE.

Les annonces sont reçues aux
bureaux du journal, de 10 à 5 h.,
rue d'Assaut, 9, Bruxelles.

LA MARMITE MAÇONNICO-LIBÉRALE.

CHERCHEZ FRÈRE.

*De loge als verzoenert tussen de progressisten en de doctrinairen in de
Libérale Partij (La Belgique au temps de Frère-Orban, ULB, 1996)*

De vrijmetselarij en de uitbreiding van het stemrecht

In functie van de politisering engageerde de vrijmetselarij zich in de strijd rond het stemrecht. De actie voor de uitbreiding van het stemrecht loopt als een rode draad doorheen de werkzaamheden van de Belgische maçonnerie gedurende de 19e eeuw. Zij beseftte immers dat zij de katholieke machtspositie enkel omver kon werpen door haar aan te vallen op het politieke en meer bepaald op het electorale terrein. Numeriek was de vrijmetselarij hier duidelijk in de minderheid, maar door haar specifieke rekrutering in de politiek actieve klassen werd dit kwalitatief gecompenseerd. Niettemin zag zij in dat de bron van politiek actieven niet onuitputbaar was en bovendien zeker niet stabiel. Er zouden steeds nieuwe lagen in het systeem van de politieke democratie worden geïntegreerd die ze voor zich zou moeten winnen om een dominante politieke macht te kunnen vormen. Uiteraard was er ook een ideologische component. De strijd voor de uitbreiding van het stemrecht lag in het verlengde van de vooruitgangsgedachte die de vrijmetselarij in de 19e eeuw beheerste. Ze anticepeerde dus gedeeltelijk op de toekomst die langzaam duidelijk vorm kreeg.

De eertse initiatieven

De uitbreiding van het kiesrecht nam reeds vanaf de oprichting van de Liberale Partij in 1846 een belangrijke plaats in en werd opgenomen in het beperkte programma dat ernaar streefde de kiescijns geleidelijk tot een grondwettelijk minimum te brengen. Door de revolutionaire gebeurtenissen van 1848 gebeurde dit echter vroeger dan verwacht. Charles Rogier nam, in samenspraak met de katholieken,

het initiatief tot een algemene verlaging van de kiescijns tot het grondwettelijk minimum.

De eerste vrijmetselaar die echt pleitte voor het algemeen stemrecht was J. Goffin van de politiek zeer actieve loge 'Les Philadelphes' van Verviers. In 1856 stelde hij reeds dat het algemeen stemrecht een doel moest zijn voor de vrijmetselarij en dit in het kader van haar progressistische opstelling en de evolutie in de maatschappij, waarbij men steeds nieuwe groepen in het democratisch bestel diende te integreren via een gewenningsproces. Concreet stelde hij dan ook voor het algemeen stemrecht getrap in te voeren en het eerst lokaal uit te proberen bij gemeente- en provincieraadsverkiezingen.

Het doel van deze poging was echter niet de maçonnerie aan te zetten tot concrete actie, maar wel was het een theoretische benadering in het kader van de maçonnieke politisering en de vooruitgangsgedachte. Het voorstel bleef dan ook steken in het discussieforum en was net als zovele andere maçonnieke acties in deze periode een individueel initiatief.

Ook bij de Brusselse loge 'Les Amis Philanthropes' werden voordrachten gehouden over de uitbreiding van het kiesrecht. De volledige vrijmetselarij werd daarbij echter niet beroerd, waardoor deze pogingen niet kunnen gezien worden als het startpunt van een algemene discussie.

Het onderwerp van het kiesrecht in pragmatische zin werd dan ook naar de achtergrond verdrongen door de uitvoering van het liberale programma in 1848. Een nieuwe wijziging veronderstelde tevens één grondwetsherziening, wat de materie uiteraard complexer maakte. Zodoende werd het kiesrecht eerder een punt van differentiatie tussen progressisten en doctrinair, zowel in de politieke als in de maçonnieke wereld.

Binnen de vrijmetselarij streefde men echter eenheid, zo niet dan toch coëxistentie, tussen beide groepen na; weliswaar in het spoor van de politisering. Hierbij ging men alle punten van differentiëring die geen noodzakelijk karakter hadden dan ook uit de weg.

In de jaren '50 en '60 beleefde de maçonnerie het hoogtepunt van haar politisering, geconcretiseerd in de continue aanwezigheid van liberalen in de regering, wat een relatieve eenheid binnen haar rangen impliceerde.

Bovendien was de uitbreiding van het stemrecht nog niet gelinkt aan de sociale kwestie. De vrijmetselarij stond in deze periode immers nog een vrij paternalistische benadering voor waarbij het principe van de emancipatie van de arbeider door meer politieke rechten nog geen hoge toppen scoorde. De arbeiders of de lagere sociale klassen waren immers nog van geen direct politiek nut voor de liberale machtspositie.

De uitbreiding van het stemrecht: bron van maçonnieke discussie

Vanaf de jaren '70 keerden de kansen. De katholieken kwamen weer aan de macht en lieten de liberalen in een crisis achter. De uitbreiding van het stemrecht behoorde voortaan tot het repertoire van acties die de liberalen intern moesten oplappen. Ook hun externe politieke machtspositie moest hersteld en zelfs uitgebreid worden ten koste van hun katholieke tegenhanger, door de verruiming van het stemrecht. De vrijmetselarij diende uiteraard een leidende rol op te nemen in deze strijd. Daartoe werd de techniek van een maçonniek convent geïntroduceerd, dit is een soort algemene nationale vergadering waarin resoluties kunnen worden gestemd, om zo de werkzaamheden en de ac-

ties van de lokale werkplaatsen te bepalen en zowel de liberale politieke krachten als de interne maçonnieke krachten op één lijn te plaatsen. Zo werd er in 1876 een gemeenschappelijk draagvlak gevormd rond het thema van het onderwijs. De kern van de onenigheid, namelijk de uitbreiding van het stemrecht, werd echter niet aangepakt en zelfs bewust buiten beschouwing gelaten, om de kansen van het maçonniek convent niet te hypothekeren. Bovendien werd het thema 'uitbreiding van het stemrecht' binnen de maçonnerie nog grotendeels vanuit een sociaal-theoretische hoek beschouwd en niet vanuit pragmatisch oogpunt. Slechts de Gentse progressieve loge 'La Liberté' deed enige pogingen om de uitbreiding van het stemrecht op het programma te krijgen.

Wel werd reeds in deze eerste periode het onderwijs onvoorwaardelijk gekoppeld aan de uitbreiding van het stemrecht. Het onderwijs was een vaste waarde die steeds als boei werd gebruikt omdat het de enige gemeenschappelijke concrete factor was waarover geen onenigheid bestond. Men kon er dus steeds weer op terugvallen. Het omgekeerde was echter waar voor het thema van het stemrecht. De koppeling van beide was aldus niet enkel ideologisch te rechtvaardigen maar ook pragmatisch. Dit vanuit de optiek dat het thema van het stemrecht op die manier een grotere kans op succes had. In de praktijk betekende de onderwijspolitiek echter een belemmering voor de realisatie van de uitbreiding van het stemrecht. Enerzijds slopte de vertaling van het maçonnieke onderwijsprogramma naar het profane wetgevende vlak zeer veel interne arbeid op. De profane onderwijspolitiek van de liberale regering zorgde bovendien ook voor scherpe reacties die de interne verdeeldheid enkel aanwakkerden. Anderzijds zou ook de precieze afbakening van de capaciteit volgens een zekere graad van ge-

noten onderwijs een blijvend punt van discussie vormen binnen de vrijmetselarij.

Toen de liberale regering-Frère-Orban-Van Humbeeck aan de macht kwam, trachtte ze de maçonnerie als drukkingsgroep op het nationale niveau te laten optreden door het onderwijsprogramma van het convent uit 1876 in de praktijk om te zetten. De gevolgen zijn genoegzaam bekend: de schooloorlog kwam tot volle uitbarsting. De radicalisering van de anti-klerikaliteit door deze gebeurtenissen zorgde ervoor dat men binnen de Liberale Partij, maar vooral binnen de maçonnerie, opnieuw een relatieve eenheid terugvond. De uitbreiding van het stemrecht in de zin van capaciteit, zo fel gepropageerd door de linkerzijde binnen de Liberale Partij met Janson als boegbeeld, evolueerde binnen de maçonnerie naar een meer pragmatische benadering en werd voortaan gezien als een techniek in de strijd tegen de Katholieke Partij. De uitbreiding van het stemrecht moest meehelpen om een dam op te werpen tegen de katholieke aanvallen. In die hoedanigheid vond het stemrecht ingang bij de meeste loges tegen eind jaren '70. De verlichte sociale geesten van de linkerzijde wensten de strijd voor het stemrecht ook ideologisch te onderbouwen: gelijkheid en gerechtigheid voor alle burgers door middel van een uitbreiding van het stemrecht op basis van capaciteit. Doch de vrijmetselarij bleef voornamelijk een bourgeoisieaangelegenheid met een paternalistische, zelfs vaak utopische benadering, van zowel de sociale kwestie als het stemrecht.

Het bindmiddel van het anti-klerikalisme bleek echter al gauw niet sterk genoeg te zijn en de verdeeldheid sloeg in de jaren '80 heviger dan ooit toe binnen de Liberale Partij. Zij woedde vooral in het Brusselse arrondissement met een scheuring tussen de 'Ligue' en de 'Association'

tot gevolg. Alweer diende een maçonniek convent redding te brengen. Het moest georganiseerd worden als voorbereiding op een liberaal congres, waardoor de inhoud een ernstiger aangelegenheid werd.

De voornaamste oorzaak van de liberale polarisatie was de strijd inzake de verandering van het kiesrecht. Men was het er binnen de vrijmetselarij dan ook aanvankelijk over eens dat dit het centrale item werd in het convent, daar het probleem een oplossing behoeftte. De voorbereidingen liepen echter niet van een leien dakje, waarbij vooral het zoeken naar een gemeenschappelijk programma rond de uitbreiding van het stemrecht problematisch was. Men trachtte het dan ook te verbinden met enkele traditionele, maçonniek geïnspireerde onderwerpen zoals het openbaar onderwijs en de scheiding tussen Kerk en Staat.

Uiteindelijk sprak men zich schoorvoetend uit voor het capaciteitsstelsel. Het grote breekpunt bleef echter de grondwetsherziening die nodig was voor veranderingen op wetgevend vlak en het opstellen van een alternatief. Bovendien was er de angst voor de katholieke invloed waarop men misschien door de zwakke electoraal-liberale positie weinig greep zou hebben. De interne differentiatie was dan ook zo groot dat het convent eerder een bijkomende factor was in de polarisatie. Zowel de Liberale Partij als de maçonnerie zakten weg in een diepe crisis die bezegeld werd door de oprichting van de Progressistische Partij in 1887.

Het algemeen stemrecht: een laatste reddingsboei

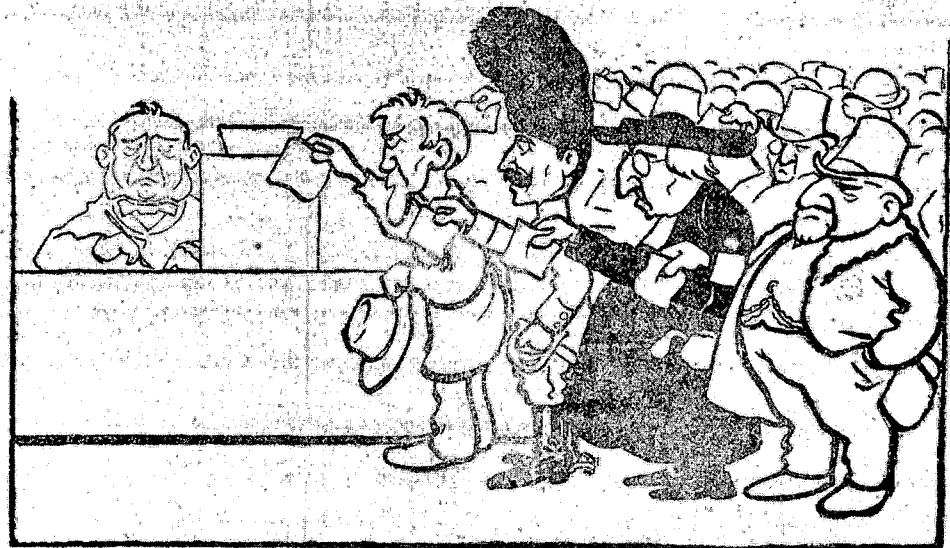
Het maçonnieke convent van 1891 rond het algemeen stemrecht was grotendeels een individueel initiatief van de Nationale Grootmeester Ernest Reisse van 'Les Amis Philanthropes'.

LE SUFFRAGE PLURAL DES CLÉRICAUX

LE SUFFRAGE UNIVERSEL DES LIBÉRAUX

Vanaf de jaren '70 behoorde de uitbreiding van het stemrecht tot het repertoire van acties om de politieke machtspositie van de liberalen te versterken (Liberaal Archief Gent)

Met de hulp van Charbo en Goblet d'Alviella slaagde hij erin zijn loge om te vormen tot een solide achterban. Om de slaagkansen van het convent te verhogen gebruikte hij bovendien zijn eigen loge als testcase. Het doel van de bijeenkomst was alweer het herstel van de interne eenheid nadat bij de liberalen ook een relatieve eenheid was gevonden vanuit een electorale dimensie, en de versterking van deze profane eenheid. De grote drijfveer van het convent, dat een vrij grote bereidwilligheid en eenheid creëerde, was echter de angst voor het geweld dat soms echt revolutionaire allures aannam. Er was de directe invloed van de straat door middel van imponerend geweld, maar er zat ook een indirect aspect aan vast: de maçonnerie voelde zich bedreigd in haar bestaan door de toenemende politieke emancipatie van de arbeiders. Velen waren er dan ook van overtuigd dat de arbeiders eerst politiek moesten geïncorporeerd worden, zowel in de partij als in de democratische staatsvorm, en dit door middel van randactiviteiten. Pas dan konden ze door middel van stemrecht geleidelijk politiek emanciperen. Doch door de straatactiviteiten en de organisatie van de Belgische Werklieden Partij waren de meesten bereid om enige toegevingen te doen op het vlak van het stemrecht. Deze instelling was aldus verzoenbaar met het algemeen stemrecht als principe en verklaart ook de aanvankelijk overwegend positieve reacties ten aanzien van het correctieve algemeen meervoudig stemrechtstelsel. Het convent van 1891 sprak zich zelfs uit voor het principe van het algemeen stemrecht. In 1893 volgde een publiek manifest waarin de maçonnieke afhankelijkheid aan het principe van 'le suffrage universel' verklaard werd. Doch de verdeeldheid zat te diep om de meubelen nog te kunnen redden.

Politieke desintegratie binnen de vrijmetselarij

Paradoxaal genoeg vormde het convent van 1891 een hoogtepunt in het optreden van de maçonnerie als politieke drukkingsgroep, maar was het tegelijk een etappe in de steeds toenemende verwijdering tussen de maçonnerie en de politiek in het algemeen.

Een evolutie die echter reeds op gang kwam van bij het ontstaan van de Liberale Partij. De organisatie van de socialistische beweging in de Belgische Werklieden Partij en haar doorbraak op het parlementaire toneel zorgden enkel voor een nog complexere politieke situatie waardoor de vrijmetselarij er nog minder greep op kreeg.

Het convent van 1891 was aldus slechts een tijdelijk hoogtepunt gebaseerd op een kunstmatig gecreëerde maçonnieke eenheid. Het was dan ook gedoemd om ineen te storten doch de interne gevolgen ervan werden uitvergroottengevolge van de toepassing van het nieuw algemeen meervoudig kiessysteem dat een regelrechte ramp bleek te zijn voor de Liberale Partij. Ook de vrijmetselarij verviel in een algemene identiteitscrisis, zowel wat betreft de politieke situatie als de eigen interne gedragslijn.

De politiek werd opnieuw getransponeerd van het nationale niveau naar de beslotenheid van de loges. Er werd enkel nog opgetreden als lokale politieke drukkingsgroep in sommige loges. De algemene beschouwingen over de politieke toestand van het land en de theoretisering in verband met politiek bleven nog legio onderwerpen in de activiteit van de loges. Maar dit was slechts één aspect van de vele activiteiten en interesses en het raakte al vlug op de achtergrond. Nog een enkele stuip trekking, ingegeven door een anti-klerikale reactie in verband met de evenredige vertegenwoordi-

ging, deed zich voor rond de eeuwwisseling. Bovendien werden binnen de Liberale Partij gedeeltelijk de onderlinge verschillen overwonnen, onder meer door tussenkomst van de maçonnerie. En ook op het electorale vlak keerden de kansen.

Algemeen kan men echter stellen dat een interne maçonnieke heropstanding in het eerste kwart van de 20e eeuw zich niet meer voltrok rond politieke thema's of in relatie tot de profane politieke wereld. Wel had de vrijmetselarij zich opnieuw georiënteerd naar het sociale en economische draagvlak in de samenleving en naar een meer initiatieke arbeid. Deze heroriëntering, gepaard aan een terugtrekking uit de profane wereld naar de beslotenheid van de eigen organisatie, werd tevens geïnspireerd door een toenemende vijandigheid tegenover de maçonnerie.

Besluit

Het bewandelen van politieke paden was voor de Belgische vrijmetselarij tot de Eerste Wereldoorlog noch nieuw noch uitzonderlijk. Deze expliciete politiseringsfase, geïnspireerd vanuit een moeilijke verhouding tot de religieuze overheden, kende men ook in Nederland en Frankrijk. De Belgische vrijmetselarij heeft als organisatie in de 19e eeuw echter een belangrijke rol gespeeld in het moderniseringsproces en de totstandkoming van de pacificatiedemocratie. Vanuit haar ideologische achtergrond, waarbij ze een reële scheiding tussen Kerk en Staat wenste, werd de organisatie gepolitiseerd. De levensbeschouwelijke breuklijn was in de Belgische context immers sterk verweven met het politieke draagvlak van de samenleving. De politisering van de Belgische vrijmetselarij was dan ook doorheen de 19e eeuw een constante die echter zeer nauw verbonden bleek met de

situatie in de profane wereld en meer bepaald met de Liberale Partij.

De vrijmetselarij werd als politieke drukkingsgroep echter nooit geïnstitutionaliseerd. Men slaagde er immers niet in de leden en loges politiek te disciplineren. De maçonnieke arbeid en structuur, essentieel gebaseerd op de mens als individu en het vrij onderzoek, was niet exclusief gericht op het politieke aspect van de samenleving. De interne verscheidenheid bleek onoverwinnelijk.

- (1) Deze tekst is gebaseerd op: A. MACHARIS, *De Belgische vrijmetselarij en de verruiming van het stemrecht*, Brussel: VUB, 1998, 230 p.
- (2) De aanzet voor deze politieke sociologie van de vrijmetselarij werd reeds gegeven door de Franse historicus Agulhon en de Duitser Koselleck. M. AGULHON, *Pénitents et Francs-Maçons de l'ancienne Provence*, Paris: Fayard, 1984, 454 p.; R. KOSELLECK, *De la critique*, Paris: Les Editions de Minuit, 1979, 182 p.
Deze sociologische benadering werd verder uitgewerkt in: A. MACHARIS, *De Belgische [...]*, pp. 16-82.
- (3) R. KOSELLECK, *Le règne [...]*, pp.68-70.
- (4) R. KOSELLECK, *Le règne [...]*, p.73.
- (5) J. ARVELLE, *Histoire de la Franc-maçonnerie belge*, Braine l'Alleud: J.M. Collet, 1995, pp. 19-; K. POMA, *Actie Vrijmetselaren: een politieke benadering van de moderne vrijmetselarij*, Zellik: Roularta Books, 1995, p. 75.
- (6) J. DE BRUYN, *Reflectie inzake de symbiose tussen de vrijmetselarij en het Belgisch politiek en maatschappelijk bestel, hoofdzakelijk met betrekking tot de periode 1830 tot op heden*, VUB, 1996, pp. 16-17.
- (7) *Progressieve Vrijmetselarij. Informatie en standpunt*, Brussel: Elsevier, 1975, pp. 85-88.
- (8) M.C. JACOB, *Freemasonry and Government: the Political Meaning of Civil Society in Eighteenth Century Europe*. In: A. VAN DE SANDE, J. ROSENDAAL, *'Een stille leerschool van deugd en goede zeden'. Vrijmetselarij in Nederland in de 18de en 19de eeuw*, Hilversum: Verloren, 1995, p. 27 en pp. 34-35.

- (9) H. DE SCHAMPHELEIRE, L'égalitarisme maçonnique et la hiérarchie sociale dans les Pays-Bas autrichiens. In: H. HASQUIN (ed.), *Visages de la Franc-Maçonnerie belge du XVIII au XXIème siècle*, Bruxelles: ULB, 1983, p. 55.
- (10) R. DESMED, De vrijmetselarij in België in de XIXde eeuw (1796-1840). In: *Een eeuw vrijmetselarij in onze gewesten 1740-1840*, Brussel, ASLK, Tentoonstellingscatalogus, 1983, pp. 41-45.
- (11) *Progressieve Vrijmetselarij [...]*, p. 89.
- (12) *Progressieve Vrijmetselarij [...]*, p. 90.
- (13) M. DE SCHAMPHELEIRE, *Geschiedenis van de Belgische vrijmetselarij sinds 1830. 150 jaar Groot-oosten van België*. (Boekdeel I: Periode 1830-1914), Brussel: Grootoosten van België, 1987, pp. 69-72.
- (14) *Pierre-Théodore Verhaegen, 1796-1862*, Brussel: VUBPress, 1996, 254 p.
- (15) M.R. THIELEMANS, R. DESMED, De steunpilaren van de liberale gedachte en actie. In: H. HASQUIN (ed.), *Het Liberalisme in België. Tweehonderd jaar geschiedenis*, Brussel: Paul Hymanscentrum-Delta, 1989, p. 56.
- (16) M.R. THIELEMANS, R. DESMED, *De steunpilaren [...]*, p.57; J. BARTIER, *Laïcité et Franc-Maçonnerie. Etudes rassemblées et publiées par Guy Cambier*, Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 1981, p. 92 en pp. 128-131.
- (17) F. CLEMENT, *Histoire de la Franc-maçonnerie belge au XIXième siècle, deuxième partie (1850-1900)*, Bruxelles: Suprême Conseil Belge, 1948-1949, pp. 27-31.
- (18) F. CLEMENT, *Histoire de [...]*, pp. 25-26.
- (19) L. MALLIE, *La Maçonnerie belge d'après les documents maçonniques. Son évolution antireligieuse, son action politique, ses visées*, Bruxelles: Chez l'auteur, 1906, p. 100.
- (20) Zie hiervoor: *Bulletin du Grand Orient*, 1874 en 1875, nrs. 1 en 2.
- (21) M. HUYSSSEUNE, *Vrijmetselarij: mythe en realiteit*, Brussel: EPO Studiekring Vrij Onderzoek, 1988, p. 201.
- (22) *Bulletin du Grand Orient*, (1878)4, p. 61.
- (23) Beiden waren lid van de Brusselse loge 'Les Amis Philanthropes'.
- (24) A. MOMMEN, Een aspect van het reformisme. De Belgische werkliedenpartij en haar liberale connectie 1889-1894. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 1974, pp. 273-338.
- (25) M. DE SCHAMPHELEIRE, *Geschiedenis [...]* (deel III), pp. 19-21.

Brood & Rozen is tevens te verkrijgen bij:

ACCO-Leuven

Tiensestraat 134, 3000 Leuven

DE GROENE WATERMAN

Wolstraat 7, 2000 Antwerpen

Boekhandel FORUM

D. Boucherystraat 10, 2800 Mechelen

Boekhandel MARNIX

Nederkouter 209, 9000 Gent

Nieuwscentrum WALRY

Wijznaardssteenweg 6, 9000 Gent